
Athanassia Glycofrydi-Leontsini

DEMETRIJ KIDONES, PREVAJALEC LATINSKIH SPISOV

Izjemen pomen temeljnih filozofskih spisov Aristotela, Avgušтина in Tomaža Akvinskega se je v pozni srednjeveški in renesančni misli pokazal šele, ko so se z njimi pričeli ukvarjati široko razgledani in jezikovno primerno izobraženi učenjaki tedanjega časa. Ključno mesto znotraj zahodne kulture rokopisov so v pretežni meri zavzeli prevodi Aristotela in drugih grških filozofov v latinščino. Rokopisi in prevodi filozofskih spisov so se uveljavili kot učinkovito sredstvo za nadaljevanje tradicionalnih filozofskih šol ter prenosa novih idej v zahodni krščanski svet.¹ Srednjeveška aristotelovska tradicija in sholastične novosti, ki jih je vsebovala, so tesno povezane s srednjeveškimi šolami in univerzami. Nudile so potrebne pogoje in okvir, znotraj katerega je potekalo poučevanje splošne filozofije, v vsebinskem in didaktičnem smislu določene s teološkimi cilji. V 12. in 13. stoletju so novi prevodi Aristotelovih del pripomogli k nastanku prihajajoče filozofske in kulturne »renesanse«² Zahoda. Širok razpon in notranja konsistentnost njegovega filozofskega sistema sta Aristotela postavila na vodilno mesto. Na področju filozofije se je torej uveljavil kot osrednja avtoriteta, *ille philosophus*. Povedano na-

139

¹ Za splošen pregled glej N. Kretzmann, A. Kenny in J. Pinborg (ur.), *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy. From the Rediscovery of Aristotle to the Disintegration of Scholasticism 1100–1600*, Cambridge 1990, str. 9ff., in C.B. Schmitt, Q. Skinner in E. Kessler (ur.), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge 1992.

² Schmitt, Skinner in Kessler, *Cambridge History*, str. 45–79.

---

pa trud prevajalska dejavnost, so vzpodbudili nadaljnje širjenje kulturnega izročila od Zahoda na Vzhod ter ohranjanje vezi med cerkvama in kulturama. Takšna usmeritev pa je imela še dodatne učinke: privedla je do izoblikovanja dveh nasprotujočih si skupin v Bizancu: tomistov in anti-tomistov. Na ta način se je ponovno vzpostavil dinamičen dialog med Bizantinci in Latinci. Omenjeni procesi so sčasoma omogočili širitev teologije in usvojitev novega religioznega racionalizma, za kar je bila ključnega pomena prav naslonitev na Aristotela.⁷

Demetriji Kidones (1324–1397/8)⁸ je bil književnik, prizadeval pa si je tudi za uveljavitev v politiki. Skoraj pol stoletja je njegova misel v kulturnem in političnem okolju Bizanca igrala osrednjo vlogo. Od leta 1347 je služil cesarju Janezu Kantakuznu VI., kjer je do leta 1354 opravljal delo *ministra*, po detronizaciji Janeza VI. pa je še naprej uspešno opravljal svojo funkcijo pri paleoloških cesarjih, Janezu V. in Manuelu II.

Demetriji se je učil latinščine v Konstantinoplu, kjer je tudi začel pripravljati grške prevode latinskih teoloških del. Trdno je bil prepričan, da teološka tradicija Zahoda nikakor ni podrejena tradiciji Vzhoda, marveč nosi v sebi izvirno, močno sporočilo. Ob prevajanju in poglobljanju v tekste je sčasoma tudi osebno sprejel rimskokatoliško veroizpoved.

Demetriji si je s prevodi glavnih teoloških del Tomaža Akvinskega, kot sta *Summa contra gentiles* in *Summa theologiae*, pridobil sloves dobro izobraženega prevajalca. Njegova prozahodno usmerjena čustva in tomizem so postali skupni temelj številnim bizantinskim učenjakom, med katerimi so bili njegov brat, menih, protipalmit in teolog Prohor (1333/4–1369/70), pa tudi Manuel Kalekas, Andrej in

et al. (ur.), *Porphyrogenita. Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, Ashgate Publishing Limited, Anglija 2003, str. 47–63.

7 I. Karmiris, »Εξωτερικαί επιδράσεις επί της Ὀρθοδόξου Θεολογίας«, *Εκκλησία* 16 (1938), 137ff. Glej tudi S. Papadopoulos, »Thomas in Byzanz. Thomas Rezeption und Thomas Kritik in Byzanz zwischen 1354 und 1435«, *Theologie und Philosophie* 49 Jabrgang, Heft 2/3 (1974), 274–304; F. Kianka, »Demetrius Cydones and Thomas Aquinas«, *B* 52 (1982), 264–86; *ibid.*, »A Late Byzantine Defence of the Latin Church Fathers«, *OCP* 49 (1983), 419–25; L.G. Benakis, »Η παρουσία του Θωμά Ακινάτη στο Βυζάντιο. Η νεώτερη έρευνα για τους όπαδούς και τους αντιπάλους της Σχολαστικής στην Έλληνική Άνατολή«, v: A.N. Sakkoulas (ur.), *Ὡ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοί Χριστός. Αφιέρωμα στόν Ἀρχιεπίσκοπο Δημήτριο*, Atene 2002, str. 527–637.

8 Več o osebnem življenju Kidonesa glej R.-J. Loenertz, »Démétrius Cydonès, I. De la naissance à l'année 1373«, *OCP* 36 (1970), 47–72; *ibid.*, »Démétrius Cydonès. II De 1373 à 1375«, *OCP* 37 (1971), 5–39; F. Kianka, »The Apology of Demetrius Cydones: A Fourteenth Century Autobiographical Source«, *Byzantine Studies* 7.1 (1980), 57–71; *ibid.*, *Intellectual and Diplomatic Relations between Byzantium and the West in the Fourteenth Century* (doktorska disertacija), Fordham University, New York 1981). Glej tudi M. Jugie, »Démétrius Cydonès et la théologie latine à Byzance aux XIVe et XVe siècles«, *EO* 27 (1928), 385–402; Mergiali, *Enseignement et les lettrés*, str. 113–24, posebej str. 113, št. 543.

Maksim Hrizoberges, Besarion in Genadij Sholarij. To je bila skupina latinofilov iz Konstantinopla, ki so bili zelo dobro seznanjeni z zahodno kulturo, saj so prebirali veliko literature v latinščini ter potovali Evropi. Tudi zato imajo velike zasluge za oživitve intelektualnih in diplomatskih odnosov med Bizancem in Zahodom v 14. stoletju.⁹

V delu *Ἀπολογία* (lat. *Apologia pro vita sua*), napisano okoli leta 1360, nam Demetrij Kidones pripoveduje o svoji mladosti, politični karieri in prevajanju. Poleg tega pa skuša pojasniti lastna prizadevanja za razširitev sholastike in aristotelizma v Bizancu ter namero, da bi spodbudil vpliv latinske teologije.¹⁰ Demetrij je bil član elitnih intelektualnih krogov Konstantinopla in je izjemno visoko cenil tudi klasično grško tradicijo, posnemajoč v svojih prevodih in pismih njene vzorce pisanja.¹¹ Njegova dolga *Korespondenca* predstavlja odličen zgled bizantinskega pisanja, saj v njej izpoveduje strasten odnos do grške literature in filozofije ter osebni religiozni nazor. Avtor se v delu torej dotika zelo občutljivih vidikov lastnega in družbenega življenja, saj ne govori le o krogu prijateljev ter učencev, znotraj katerega se je gibal, marveč v pripoved vpleta tudi zgodovinske pogoje, politiko ter vsakdanje življenje ljudi njegovega časa.¹²

Demetrij opisuje okoliščine, ki so ga privedle k odločitvi o učenju latinskega jezika. Spodbudil naj bi ga sam cesar Janez VI., ki je želel, da bi kot duhovnik sode-

9 Cf. S. Papadopoulos, »Thomas in Byzanz«, str. 274–304 in A. Glykofrydi-Leontsini, »La traduzione in Greco delle opere di Tommaso d'Aquino«, *Nicolaus* 3 (1975), 423–28. Glej tudi D. J. Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West*, Oxford 1966 in S. Vryonis, *Byzantium and Europe*, London 1967; CH. B. Hung, *The Byzantine Thomism of Gennadius Scholarios and His Translation of the Commentary of Armadur de Bellovisu on the „De ente et essentia“ of Thomas Aquinas*, Studi Tomistici, 53, Vatikan 1993; J. A. Demetrakopoulos, »Georgios Gennadius II-Scholarios Florilegium Thomisticum«. His Early Abridgment of Various Chapters and Quaestiones of Thomas Aquinas' Summae and his anti-Plethonism, *Recherches de théologie et philosophie médiévales* 69/1 (2002), 117–71.

10 Cf. Demetrius Cydones, *Apologise*, G. Mercati (ur.), *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Calca e Teodoro Melitiniota ed altri appunti per la storia della teologia e della letteratura bizantina del secolo XIV: Aggiunte agli scritti d'Isidoro il Cardinale Ruteno*, ST, 56, Vatikan 1931, str. 359–403; Nemški prevod avtorja G. Beck, »Die „apologia pro vita sua“ des Demetrios Cydones«, *Ostkirchliche Studien* 1 (1952), 208–25 in 264–82; Kianka, »Apology of Demetrius Cydones«, str. 57–71. Glej tudi članka George T. Dennis, »Reality in the Letters of demetrius Cydones« v: C. Dendrinos et al. (ur.), *Porphyrogenita. Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, Ashgate Publishing Limited, England, 2003, str. 401–11. Norman Russell, v: *ibid.*, »Palamism and the Circle of Demetrius Cydones«, str. 153–75.

11 Glej J. Harris, *Greek Emigres in the West, 1400–520*, Camberley 1995, str. 119–20 in M. Mullett, »The classical tradition in the Byzantine letters«, v: M. Mullett in R. Scott (ur.), *Byzantium and the Classical Tradition*, Birmingham, 1981, str. 75–93.

12 R.-J. Loenertz (ur.), *Démétrios Cydonès, Correspondance*, 2 vols., ST, 186, 208, Vatikan, 1956, 1960. Glej še George T. Dennis, »Reality in the Letters of demetrius Cydones«, v: *ibid.*, str. 401–11.

loval na uradnih srečanjih z misijonarji, trgovci in najrazličnejšimi predstavniki latinskega Zahoda. Kot član cesarjevega spremstva naj bi nastopal v vlogi ministra v diplomatskih odnosih, zraven naj bi bil pa tudi ob drugih priložnostih.¹³ Demetrij se v omenjenem spisu spominja, da se je naučil latinščine od nekega dominikanskega meniha iz genovske kolonije Pera.¹⁴ Dokaj hitro jo je večče obvladal govorno in pisno, pri čemer je uporabljal literarne, retorične, filozofske in teološke spise. Njegov prvi prevod dela *Summa contra gentiles*, »učbenika« za misijonarje,¹⁵ je zanj pomenil vstop v sholastično filozofijo. Temu delu pa je sledil še najpomembnejši korak, prevod knjige *Summa theologiae*.¹⁶

Če sodimo po njegovem lastnoročnem podpisu v cod. *Vat. gr.* 616, f. 313v, je Demetrij dokončal s prevajanjem dela *Summa contra gentiles* v enem letu, natančneje 23. decembra 1355. Dejansko pa je do tega prišlo že leto prej, o čemer priča osma objava, kjer njegov podpis sovпада z letom 1354:

Finito libro sit laus et gloria Chr(ist)o. Istum librum transtulit de latino in grecu(m) demetrius de thesalonicha seruus lhe(s)u Ch(rist)i. laboravit aut(em) tr(an)sphere(n) do p(er) unu(m) annum et fuit (com)pletus M°ccc°l°v indictione octaua. xxiiii me(n) sis decebris [[rasura]] ors post meridiem t(er)tia. hoc aut(em) dict(um) e(st) no(n) solum p(ro) istis duobus libris t(er)tio s(cilicet) et 4°. set p(ro) tota sums c(o)n(tra) gentiles, que [[rasura]] tota fuit t(ran)slata.¹⁷

143

Nato je nadaljeval s prevodom dela *Summa theologiae*, s čimer je zaključil med leti 1355/6–1357/8.¹⁸ Po nekaterih drugih navedbah je bil prevod *prima pars* dokončan 13. novembra 1358.¹⁹

13 Harris, *Greek Emigres*, str. 42ff.; Mergiali, *Enseignement et les lettrés*, str. 125.

14 Cf. CH. Maltezos, »Diversitas linguae. Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο«, v: *Actes du II Congrès international „Ἡἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο“*, Atene, 1993, str. 93–102; Glej še posebej Demetrius Cydones, *Apologiae*, I, Mercati (ur.), str. 63–72, in R.-J. Loenertz, *Les recueils des lettres de Démétrius Cydonès*, ST, 131 Vatikan, 1947, str. 109. Mercati, *Notizie*, str. 514, kjer je omenjen Dominikanec Filip, ki naj bi bil Kidonesov učitelj; cf. Cydones, *Apoloγiae*, I, str. 362–363.1. Glej še Harris, *Greek Emigres*, str. 48ff.

15 Papadopoulos, *Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις*, str. 32–34. Glej še posebej PH. Demetrakopoulos, »Demetrius Kydones' Translation of the „Summa Theologiae“«, *JÖB* 32/4, (1982), 311–20.

16 Papadopoulous, *Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις*, str. 43–49.

17 Mercati, *Notizie*, str. 160–61; R. Devreesse, *Codices Vaticani Graeci*, vol. III: *Codices 604–866*, Vatikan 1950, str. 24–25; A. Turyn, *Codices Graeci Vaticani saeculis XIII et XIV scriptis annorumque notis instructi ...*, Vatikan 1964, str. 150, Plates 126–128, 197a (subscription), 197b; Papadopoulos, *Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις*, str. 28–32.

18 Glej E. Moutsopoulos, »L'Hellénisation du Thomisme au XIVe siècle«, v: G. Leontsinis in A. Glycofrydi-Leontsinis (ur.), *Δημητρίου Κυνδώνη Θωμά, Ἀκρινάτου Σούμματος Θεολογική, ἐξελληνισθεῖσα*, vol. II.15, Atene, 1976, str. 7–12 na str. 10; D. Kalamakis (ur.), *Ἀνθολόγιον ἐκ τῶν ἔργων Ἀύγουστινου Ἰππώνως, ἐξελληνισθέν ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Κυνδώνη*, Atene, 1996, str. 26–33.

19 Cf. Papadopoulos, *Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις*, str. 47.

Iz njegove *Korespondence* in *Apologij* (skupno štirih), posebej tiste z naslovom *Ἀπολογία πρὸς Ὁρθοδόξους*, izvemo za metodo, s pomočjo katere se je v mladih letih učil latinščine. Poleg tega je razvidno, da ga je Janez VI. (sam je naročil po en izvod Demetrijevih prevodov) cenil prav zaradi njegovega znanja latinščine. Tudi bizantinski latinofili in Latinci, ki so živeli v cesarstvu, so priznavali, spoštovali in visoko cenili njegovo delo.²⁰

Kako zelo je Demetrij občudoval sholastične doktrine Akvinskega se lepo kaže tudi v njegovi *Korespondenci* in *Apologijah*. Skupaj s prevodi nekaterih obrobnih Tomaževih spisov²¹ sta prevoda obeh glavnih in najbolj znanih del Akvinskega, *Summa contra gentiles* in *Summa theologiae*, omogočila Bizancu pritok in hkrati dovtetnost za temeljne filozofske stvaritve Rimskokatoliške cerkve, za kar je nedvomno zaslužen Tomaž Akvinski, saj mu je uspelo združiti aristotelizem in krščansko doktrino.

Kljub dejstvu, da je intelektualna elita že dolgo priznavala pomen Demetrijevih prevodov, pa grški prevod knjige *Summa theologiae* ni bil objavljen do let 1977–1982, ko so del tega prevoda objavili v štirih izvodih.²² *Editio princeps* je sestavljalo pet glavnih rokopisov, ki so bili del tridesetih obstoječih kodeksov celotnega prevoda: *Vaticani graeci* 612 in 611, *Parisini graeci* 1235 in 1237 in *Oxoniensis Bodleianus Roe graecus* 21.²³

144

Podatki iz glavnih rokopisov pričajo o tem, da sta bili *prima pars* (razdeljena na 119 poglavij, lat. *quaestiones*, gr. ζητήματα) ter *secunda pars* (razdeljena na *prima secundae*, poglavja: I–II4 in *secunda secundae*, poglavja: I–189) Demetrijev prevod, medtem ko so bili *tertia pars*, kot tudi *Supplementum*, *De potentia*, *De aeternitate*

20 Cydones, *Apologiae*, I, str. 363.25–26; cf. Kalamakis, *Ἀνθολόγιον*, str. 28.

21 Več o Avguštinu in drugih latinskih avtorjih, glej Papadopoulos, *Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις*, str. 90–97.

22 V: G. Leontinis in A. Glycofydi-Leontisini (ur.), *Δτιβητρίου Κυδάνη Θωμά Ακρινάτου Σούμμα Θεολογική ἔξελληνισθεῖσα*, Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum series (odslej CPhGR): vol. II.15, 2a 2ae, 1–16; PH. Demetracopoulos (ur.), vol. II.16, 2a 2ae, 17–22; PH. Demetracopoulos in M. Brentanou (ur.), vol. II.17A, 2a 2ae, 23–33; S. Sideri in P. Photopoulou, vol. II.178, 2a2ae, 34–56, Atene 1976, 1979, 1980, 1982; ki jim je sledilo E. Kalokairinou (ur.) vol. II.18, 2a 2ae, 57–79, (v nastajanju).

23 Prevod so primerjali z latinskim tekstom v naslednjih izdajah: P. H. M. Christmann et al. (ur.), *Thomas Aquinas, Summa Theologica*, Albertus-Magnus Academic, Walberberg bei Köln 1959, 1960, 1966; T. C. O'Brien (ur.), *St Thomas Aquinas, Summa theologiae. Latin text and English translation, Introductions, Notes, Appendices and Glossaries*, vols. 31–36, Blackfriars, London-New York 1966–1975; glej G. Leontinis in A. Glycofydi-Leontisini, Uvod v CPhGR, vol. II.15, str. 18; Papadopoulos, *Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις*, str. 13–18, in opombe k str. 15. Omeniti je potrebno, da je vsak urednik pri razmejitvah odstavkov in sistemu postavljanja ločil v grških izdajah sledil svojim pravilom.

mundi contra murmurantes in Komentar Aristotelove metafizike, prevod njegovega brata Prohora.²⁴

Čeprav je Akvinski svoje spise na začetku vsakega poglavja razdelil v *quaestiones*; *articuli* in *objectiones*, je Kidones preprosto prevzel besedo ζήτημα, brez nadaljnega ločevanja.²⁵ Srednjeveški in sholastični pojem *Summa* je v rokopisih *prima pars* preveden kot σύνοψις ali σύνταξις, medtem ko se v drugem delu običajno pojavlja v naslovih rokopisov kot Τά Ἠθικά²⁶, kar je dosledno povezano s ciljem *secunda secundae*, v kateri Akvinski preučuje vrline in pregrehe, podrobneje pa krščanske vrline. Na kratko bomo predstavili Demetrijevo metodo prevajanja interpretacije Aristotela, ki jo je znotraj krščanskega konteksta razvil Akvinski.

Akvinski je bil seznanjen z glavnimi nauki Aristotelove etike, pri čemer je izpostavil pomembno razliko med moralnimi in intelektualnimi vrlinami ter med individualnimi vrlinami in pregrehami. Trem teološkim vrlinam: veri, upanju in ljubezni (πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη) in njihovim pregreham²⁷ sledijo še štiri kardinalne moralne vrline: razumnost, pravičnost, pogum in zmernost ter njihove nadaljnje razdelitve, razen teh pa še druge vrline in pregrehe. Pri nekaterih avtorjih najdemo domnevo, da se aristotelizem Akvinskega, predvsem glede njegovega poskusa premene želje z moralnim ciljem, razlikuje od Aristotelove filozofije v treh glavnih točkah:

Θεωρία postane zrenje Boga, ki je smoter in zadovoljitev človeške želje; seznam vrlin je spremenjen in razširjen; oba pojma, tako τέλος kot vrлина sta dojeta iz strukture zakona, ki je stoičnega in hebrejskega porekla.²⁸

Vrline predstavljajo za Akvinskega hkrati

izraz in sredstvo pokorščine zapovedim naravnega prava; naravnim vrlinam Akvinski dodaja še nadnaravne ali teološke vrline vere, upanja in ljubezni in naposled predloži drugačen seznam vrlin, ki ga dopolnjuje vrлина skromnosti; popolnoma se razlikuje

24 Cf. I. N. Karmiris, *Θωμά Ακρινάτου Σούμμα Θεολογική*, vol. 1, Atene, 1935; Papadopoulos, *Ελληνικαί μεταφράσεις*, str. 47.

25 Oznaka [art.] je bila torej dodana h grški izdaji. V: *Vat. gr. 701*, ki vsebuje osem poglavij razdelitve *prima pars* v Κεφάλαιον in υπόθεσις so bile privzete; glej Devreesse, *Codices Vaticani Graeci*, str. 49.

26 *Vat. gr. 611*, f. 1 (14. stoletje): »τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου Θωμά ντὲ Ἀκουῖνω τῶν ἠθικῶν βιβλίων τοῦ δευτέρου ὑστέρου τὸ ἐπιλοιπον»; *Val. gr. 612*, f. 1 (14. stoletje): »... τῶν ἠθικῶν βιβλίων τοῦ δευτέρου τὸ πρότερον«. Cf. G. Leontsinis in A. Glycofyrydi-Leontsini, *CPhGR*, vol. II,15, str. 27, n. 1; Papadopoulos, *Ελληνικαί μεταφράσει*, str. 48–51.

27 Vključeno v: *CPhGR*, vols. 15–17B.

28 A. Macintyre, *A Short History of Ethics. A History of Moral Philosophy from the Homeric Age to the Twentieth Century*, London 1974, str. 15–16.

od Aristotela, ki opisuje vrline z ozirom na πόλις, medtem ko razpravlja o normah za človekovo naravo kot tako.²⁹

Tako se zdi, da aristotelska »etika vrlin« v *Summa theologiae* obstaja v sožitju s krščansko »etiko zakona«.

Očitno je, da je Demetriji ostal zvest strukturi spisa in stavka v latinščini, saj je v prevodu natančno razvidno sovpadanje filozofije Akvinskega in Svetega pisma. S tem je poskusil izpeljati tudi spravo med Aristotelom in Akvinskim, podobno, kakor se je slednji odločil spraviti Aristotela in Sveto pismo. Razen tega je Demetriji popravil aristotelski spis, ki ga je uporabljal Akvinski, saj je bil v latinskem prevodu spremenjen. O tem dejstvu pričajo tudi naslednji primeri:

ARISTOTEL	TOMAŽ AKVINSKI	DEMETRIJ KIDONES
Οὐδέν γὰρ οὕτως ἐστὶ φίλων ὡς το συζῆν.	Nihil enim proprium amicitiae sicut convivere amico.	Οὐδέν γὰρ οὕτως ἰδιόν ἐστὶ τῆς ἀγάπης, ὥσπερ τὸ τῷ φίλῳ συζῆν.
<i>Nik. etika.</i> IX.6, 1157b 19	<i>Sum. theol.</i> 2a2ae, 23, 1	<i>ad loc.</i> , ur. cit., vol. 17B, str. 25
ἀλλ᾽ ἐν τῷ ἐπιθυμητικῷ ἐστὶν ἡ φιλία.	Caritas enim amor quidam est. Sed amor ... est in concupiscibili	ἡ γὰρ ἀγάπη ἔρωσ τις ἐστίν. Ὁ δὲ ἔρωσ ἐν τῷ ἐπιθυμητικῷ ἐστὶ κατὰ τὸν φιλόσοφον.
<i>Top.</i> II.7, 113b 2	<i>Sum. theol.</i> 2a2ae, 24, 1	<i>adloc.</i> , ur. cit., vol. 17B, str. 44

146

V teh, kakor v številnih drugih primerih se lepo opazi, da je Kidones prevajal *ad verbum*, vendar s povsem razvidnim vplivom izvirnika.³⁰ Kljub želji po zvestobi spisu v latinščini je nedvomno sočasno uporabljal tudi spis v grščini, in to predvsem zavoljo natančnosti prevoda. Njegovo rabo izvirnika Aristotelovega spisa potrjujejo primeri, kjer so točno navedeni viri, ki jih je Tomaž predhodno izpustil:

29 Ibid.

30 Cf. sledečih člankov : E. Moutsopoulos: « L'idée de liberté dans la correspondance de D. Cydonès », *Diotima* 9 (1981), 130 ff.; « Thomisme et aristotélisme à Byzance: Démétrius Cydonès », v: *Actes du XVIe Congrès International d'Études Byzantines*, Wien, 49/10/1981 (= *JÖB*, 32, 4 [1982]), 307–310; in v : CPhGR, II.17B, str. 5–7; « Influences aristotéliennes dans les traductions des œuvres de Saint Thomas par Démétrius Cydonès (XIVe siècle) », v: CPhGR, II.16, str. 7–10; « La technique de reconstitution des citations aristotéliennes chez Démétrius Cydonès », v : CPhGR, II.17A, str. 7–11. « Un compromis bien tempéré: De Thomas d'Aquin, à rebours vers Aristote. L'initiative de Démétrius Cydonès », v: CPhGR, II.18 (v nastajanju), str. 1–7.

ARISTOTEL	TOMAŽ AKVINSKI	DEMETRIJ KIDONES
Μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ στοχαστικὴ γε οὔσα τοῦ μέσον ἔτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν πολλαχῶς ἐστίν	Sed contra est quod uni-cuique virtui opponuntur plures species vitiorum. ... <i>Bonum enim contingit uno modo, malum vero multipliter</i> , ut patet per Dionysium, et per Philosophum. Sed fides est una virtus. Ergo ei opponuntur plures infidelitatis species.	Ἄλλὰ τούναντιον ἐκάστη ἀρετὴ πλείω εἶδη παθῶν ἀντίκεινται. <i>Τὸ γὰρ ἀγαθὸν καθένα μόνον τρόπον ἐστὶ, τὸ δὲ κακὸν πολλαχῶς; ὡς φησὶ Διονύσιος ἐν τῷ δ' κεφαλαίῳ τοῦ Περί Θεῶν Ὀνομάτων</i> , καὶ ὁ Φιλόσοφος ἐν τῷ β' τῶν Ἠθικῶν. Ἡ δὲ πίστις ἐστὶ μία ἀρετὴ. Πλείω ἄρα ἀπιστίας εἶδη ταύτῃ ἀντίκεινται.
<i>Nic. Eth.</i> II. 6, 1106b 27ff.	<i>Sum. theol.</i> 2a2ae, 10,5	<i>adloc.</i> , ur. cit, vol. 15, str. 159–60
εἰ σὺν ἀδύνατον ἅμα καταφάναι καὶ ἀποφάναι ἀληθῶς, ἀδύνατον καὶ τάναντία ὑπάρχειν ἅμα.	impossible est simul affirmare et negare.	Ἀδύνατον τὸ αὐτὸ ἅμα καὶ φάναι καὶ ἀποφάναι ὡς φησὶν ὁ Φιλόσοφος ἐν τῷ δ' τῶν μετὰ τὰ Φυσικά.
<i>Met.</i> III. 6, 1011b 20–21	<i>Sum. theol.</i> 2a2ae, 1, 7	<i>adloc.</i> , ur. cit, vol. 15, str. 44

Kidonesov prevod *ad verbum* se je sicer spočetka ravnal po tipični metodi srednjeveških prevajalcev grških spisov, kasneje, v renesansi, pa je prišlo do sprememb, ko je bizantinski učenjak Manuel Hrizoloras, po pričevanjih njegovih florentinskih študentov, začel učiti, da je

prevod v latinščino *ad verbum* brez vrednosti ... popolno sprevračanje pomena, ki ga je imela grška različica. On [Hrizoloras] je trdil, da je bilo nujno prevajati *ad sententiam* ... brez kakršne koli spremembe značaja grškega jezika.³¹

Medtem ko je bila razlikovalna poteza renesančnih prevodov filozofskih spisov v odnosu do prejšnjih obdobj v odločitvi o prednostni izbiri smisla nad besedo, je renesančni humanist Leonardo Bruni, pod vplivom Hrizolorasa, prispeval k metodi prevajanja zmernejši predlog:

Prvič ohranjam vse pomene (*sententias*) ...; nadalje, če lahko prevedemo dobesedno brez nikakršne nerodnosti ali absurdnosti, bom to rade volje storil; v nasprotnem primeru ... se nekoliko distanciram od besed, da bi se izognil nesmislu.³²

31 Glej B. P. Copenhaver, »Translation, Terminology and Style in Philosophical Discourse«, v: Schnitt, Skinner in Kessler (ur.), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, str. 77–110, pos. str. 86–87.

32 Copenhaver, »Translation, Terminology and Style«, str. 87.

Demetriji Kidones se je dosledno držal omenjene metode. Že od njegovega prevoda *Summa theologiae* je postalo jasno, da je bil v praksi vesten in natančen prevajalec, ki se je večinoma držal besedne strukture spisov v latinščini, pri tem pa je namenil spoštljivo pozornost ohranjanju smisla, ki ga je izražal tekst. Demetriji in Prohor sta torej prevzela metodo prevajanja, ki so jo uporabljali zahodni srednjeveški prevajalci Aristotela in drugih grških piscev, vendar sta tedaj prevladujoče dobesedno prevajanje iz grščine v latinščino nadgradila in, kolikor je bilo mogoče, ohranjala latinski besedni red s korektnim upoštevanjem obojega: besedišča in smiselnosti prevedenega. Z uporabljanjem tovrstne mešane metode sta brata Kidones dosegla natančne in elegantne prevode spisov Akvinskega. Tako sta ohranjala bližino izvorniku, zavedajoč se, da je vselej varnejša in hitrejša uporaba metode *ad verbum*, če želimo prevajati iz priučenega jezika, čeprav se v nekaterih primerih, kakor smo že povedali, nista izogibala prevajanja po metodi *de novo*. Včasih namreč dosledna raba metode *ad verbum* zaradi razlik v idiomih, sintaksi, slovnici, terminologiji in slogu preprosto ni izvedljiva. Takšna občutljivost, ki vključuje presojo o estetskih in semantičnih lastnostih jezika, je opazna v Demetrijevih prevodih, ko je, na primer, uporabil besedo Ἑλλήνων za *haereticorum et paganorum* in v naslovu dela *Summa contra gentiles*, Καθ'Ἑλλήνων βιβλίον.³³ Sledeči primer osvetljuje takšne slogovne razlike in naslove ter spis, ki so bili prevedeni z metodo prevajanja *ad verbum*:

148

TOMAŽ AKVINSKI

[Art. 6]. Περὶ τῆς πρὸς ἄλληλα παραθέσεως αὐτῶν. Πρὸς τὸ ἕκτον οὕτω δεῖ προχωρεῖν [1]. Δόξειεν ἂν τὴν τῶν εἰδωλολατρῶν ἀπιστίαν ἢ τὴν τῶν ἐθνικῶν βαρυτέραν εἶναι τῶν ἄλλων ... Οἱ δὲ ἔθνικοι ἐν πλείοσι καὶ ἀρχοειδεστέροις ἀποστατοῦσι ... Ἦττον ἄρα ἁμαρτάνουσι τῶν εἰδωλολατρῶν ἑκατέραν Διαθήκην βδελυττομένων.

Sum. theol. 2a2ae, 10, 6

DEMETRIJ KIDONES

Articulus 6. Utrum infidelitas gentilium seu paganorum sit caeteris gravior. Ad sextum sic proceditur: Videtur quad infidelitas gentilium sive paganorum sit gravior coeteris ... Sed gentiles in pluribus et principalioribus recedunt a fide quam Judaei et haeretici ... Ergo minus peccant quam gentiles, qui utrumque Testamentum detestantur.

ad loc., ed. cit., vol. 15, str. 161–62

V ostalih primerih zasledimo razlike v rabi sintakse, denimo v konvencionalnih slovnicih oblikah:

33 Papadopoulos, *Ελληνικαὶ μεταφράσει*, str. 32–34.

TOMAŽ AKVINSKI	DEMETRIJ KIDONES
Utrum fidem habentium unus alio habeat majorem fidem	[Art. 4] Εἰ τῶν ἐχόντων πιστιν ἄλλος ἄλλον μεῖζονα πιστιν ἔχει
<i>Sum. theol.</i> 2a2ae, 5, 4	<i>ad loc.</i> , ur. cit., vol. 15, str. 114
Si quis etiam se circumcideret, vel sepulerum Mahumeti adoraret, apostata reputaretur	Καί, εἰ τις δὲ ἑαυτὸν περιτέμνοι ἢ Μωάμεθ προσκυνοῖ. τάφον, ἀποστάτης ἀν λογισθῆι
<i>Sum. theol.</i> 2a2ae, 12, 1	<i>ad loc.</i> , ur. cit., vol. 15, str. 192

Demetrijeva zavzetost in napor, da bi bil prevod karseda berljiv in natančen, se najlepše kaže njegovih rokopisih. *Vat. gr.* 609 je dober primer usmeritve, ki sta ji sledila brata Demetrij in Prohor, ko sta pripravljala prvi osnutek. V njem so za beleženi številni popravki, izbrisi, obrobni in medvrstični dodatki, predelave in korekture, ki so nastali, preden je bil spis izdelan v celoti.³⁴

V nedatiranem pismu prijatelju Maksimu Hrizobergesu je Demetrij premišljeval o prvih poskusih prevajanja Tomaževih del in o težavah, s katerimi se je pri tem soočal. Posebej omenja, kako so mu primanjkovali rokopisi za primerjavo:

V mladih letih sem prvič poskusil prevajati Tomaževa dela. Zaradi uradniških dolžnosti se tedaj nisem mogel naučiti italijanskega jezika, kakor bi si bil želel. Poleg tega sem moral najprej ustreči obveznostim, ki mi jih je naložil cesar, kar mi je vzelo precej časa in onemogočalo ustvarjanje natančnih prevodov, bržkone pa je težavam botrovalo tudi pomanjkanje knjig. Lahko sem namreč kupil le eno na naslovu, od koder bi morala biti odposlana, zaradi česar ni bilo preprosto odkriti vzrokov poškodb ali pa v knjigi celo kaj popraviti, saj ni bilo na voljo nobenega izvoda, s katerim bi kupljeno knjigo lahko primerjal in razbral pravi pomen poškodovanih mest v tekstu ali na celih straneh. Ker ni bilo v bližini nobene zaloge knjig, pisanih v latinščini, sem se moral zadovoljiti s tistimi, ki sem jih našel po naključju ...³⁵

34 Glej H. Hunger, *Schreiben und Lesen in Byzanz. Die byzantinische Buchkultur*, München 1989, str. 109–11; F. Tinnefeld, »Ein Text des Prochoros Kydones in Vat. gr. 609 über die Bedeutung der Syllogismen für die theologische Erkenntnis«, v: *Philoiotr Miscellanea in honorena Carobi Laga septuagenarii edita*, A. Schoors in P. Van Deun (ur.), *Orientalia Lovaniensia Analecta*, 60, Leuven 1994, str. 515–27.

35 Loenertz (ur.), »... Πάνυ γὰρ νέος τῆς ἐρμηνείας τῶν του Θωμά λόγων ἠψάμην, δτ> οὔπω τῆς <Ιταλῆς γλώσσης ὄσων ἐβουλόμην σννελεξάμην, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν κοινῶν φροντίδες καὶ ἀσχολία αἰς με βασιλεὺς τότε φέρων προσέδησε, καὶ τὸ δεῖν τὰς πάντων χρείας μανθάνοντα δήλας ἐκείνω ποιεῖν, οὐ πάνυ τὴν ἐρμηνείαν ἀκριβοῦν συνεχώρουν. καὶ τρίτον δ> ἂν τις αἰτιάσαιτο τὴν τῶν βιβλίων σπάνιν. μόλις γὰρ ἐνός εὐποροῦμεν ὅθεν ἐχρῆν μεταφέρειν, ὥστε τὴν ἐκείνου φθορὰν οὐκ ἦν ῥαδίως φωράσαι ἢ διορθώσασθαι, οὐκ ὄντος ἐτέρον ᾧ τὸ ἐν ἐκείνῳ τις παραβάλλων ἠδύνατ> ἂν μᾶλλον τῆς ἀληθείας στοχάσασθαι. λατινικῶν γὰρ βιβλίων οὐκ ἦν παρ>ἡμῖν ταμείον, ἀλλ> ἔδει ὡς ἔτυχεν εὕρισκομένας ἀρκεῖσθαι ...«, II, str. 267.37–268.46; cf. Papadopoulos, *Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις*, str. 110–111; Kalamakis, *Ἀνθολόγιο*, str. 39.

Omenili smo, da so kompetenco in znanje, ki ju je pri prevajanju dokazoval Demetrij, visoko cenili že njegovi sodobniki, med njimi tudi pravoslavni teologi, kakršen je bil *didaskalos* Jožef Brijenij, eden najbolj izobraženih ljudi tedanjega časa. Odlično je obvladal latinski jezik in sholastično filozofijo. V svojih razpravah je navajal in izpodbijal nekatere pasuse iz Tomaževega dela *Summa theologiae*.³⁶ V pismu Demetriju iz leta 1395 hvali svojega prijatelja in učenega kolego (Demetrija) zavoljo njegovih znanstvenih kvalit, kamor vključuje

natančnost pri prevajanju (ἐρμηνείαν) iz jezika Rimljanov [latinščine] v jezik Grkov, njegov čut za zmernost, ponižnost, skromnost, jasnost izražanja in blagovročnost besede.³⁷

Med leti 1356 in 1363, ko je bila po mnenju R.-J. Loenertza napisana Apologija, je Demetrij prevedel tudi druga, manj znana dela Akvinskega, kot sta *De rationibus fidei contra Saracenos* in *Graecos et Armenos*. Prevajal pa je še druge cerkvene očete, vključno z Avguštinom (*Soliloquia* in *Sententiae*) ter deli Fulgencija, Anzelma, Pierra de Poitiersa in Nicoldija de Monte Croceja.³⁸ Zdi se, da je v vseh teh prevodih Demetrij uporabljal enako metodo in tehniko.³⁹ Potrdilo, da je temu res tako, dobimo v njegovem prevodu dela *Liber sententiarum*. To delo vključuje izvlečke Avguštinovih spisov o praktičnem življenju krščanske vere, kakor jih je izbral Prosper iz Akvitanije. Izvlečki poudarjajo avtoriteto Svetega pisma kot glavnega vira teološkega diskurza. V *editio princeps* Demetrijevega prevoda tega dela z naslovom »Αὐγουστίνου ἐπισκόπου Ἰππῶνος κεφάλαια ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων παρεκβληθέντα«,⁴⁰ je D. Kalamakis pojasnil, da Kidones povsod uporablja enako metodo in prevajalski postopek. Zdi se, da je prevedel latinski tekst brez ozira na Vulgato pri navedbah iz Svetega pisma, uporabljenih v *Sententiae*, čeprav je najverjetneje upošteval tudi v grščini napisano Biblijo, ko je bilo to potreb-

150

36 Glej N. CH. Ioannides, *Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος. Βίος-Ἔργο – Διδασκαλία*, Atene 1996.

37 »Τὴν περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Ῥωμαίων φωνῆς πρὸς τὴν Ἑλληνὰ γλώτταν ἀκριβείαν, τὸ τῆς σωφροσύνης χρῆμα, τὸ ταπεινὸν σχῆμα, τὸ μέτριον φρόνημα, τὸ ρεύμα τῆς γλώττης καὶ τὸ τῆς φωνῆς κάλλος«, v: E. Boulgaris (ur.), *Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυέννιου, Τὰ Παραλειπόμενα*, vol. 3, Leipzig 1784; repr. Thessaloniki 1991, str. 142, navajal Kalamakis, *Ἀνθολόγιον*, str. 38.

38 Augustine Of Hippo, *Soliloquia animae ad Deum*, Nicodemus Hagiorites (ur.), *Ἐπιτομὴ ἐκ τῶν προφητοανακτοδαβητικῶν ψαλμῶν*, Konstantinopel 1799, str. 193–254; Prosper of Aquitaine, *Liber sententiarum ex operibus S. Augustini delibatarum*, cod. Vat. gr. 606, ff. 198–220; PL 51, cols. 427–496. Glej tudi P. Callens in M. Gastaldo (ur.), *Sancti Prosperi Aquitani Liber Sententiarum*, CCSL, 68A, Turnhout 1972, str. 213–387; Kalamakis, *Ἀνθολόγιον*, str. 17–25.

39 Glej S. Papadopoulos, »Βυζάντιον. Σχέσεις πρὸς τὴν Δυτικὴ Θεολογία«, v: *ThEE*, vol. 3, Atene 1963, cols. 1093–94; Kianka, »Demetrius Cydones«, str. 107–112.

40 Glej Kalamakis, *Ἀνθολόγιον*. Za sprejem Avguštinove misli na Vzходу glej B. Altaner, »Augustinus in der griechischen Kirche bis auf Photios«, *Historisches Jahrbuch* 71 (1952), 37–76; D. Niketas, »Ἡ παρουσία τοῦ Αὐγουστίνου στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία«, *Κληρονομία* 14 (1982), 7–24, in M. Rackl, »Die griechischen Augustinus Übersetzungen« v: *Miscellanea Francesco Ehrle*, 5 vols., ST 37, Rim 1924, I, str. 18–28.

no.⁴¹ Njegov prevod je zvest latinskemu besedilu, kljub občasnim spremembam glagolskega časa in glagolskega načina ter uvedbi perifrastičnega jezika, kar nakazuje primer, ko prevaja »tentionem vanae gloriae« z »τὸν ἐκ τῆς κενῆς δόξης ἐπιφύομενον πειρασμόν«.⁴²

Nobenega dvoma ni, da je bil Demetrij Kidones v svojem času vzoren prevajalec latinskih teoloških besedil. Učenjak in teolog, ki je obvladal tako latinski jezik kot teologijo, je s prevajanjem najpomembnejših latinskih teoloških del v Ἑλλάδα γλῶτταν na najboljši možen način seznanil bizantinski svet z zahodno sholastično filozofijo. Temeljito poznavanje grške literature in privzemanje mešane prevajalske metode *ad verbum* in *ad sententiam*, mu je omogočilo doseči visoko kvaliteto prevodov ter natančnost in eleganco v sozvočju s klasičnimi in patrističnimi grškimi navedki, prisotnimi v latinskih delih.⁴³ Doseženi rezultat odslikava Demetrijevo dojemanje uspešnega prevoda, na katerega v določeni meri lahko gledamo bolj kot na svojevrstno umetnino in manj kot le na posnetek izvirnika, ki bi bil v prvi vrsti namenjen zgolj posredovanju novih idej. V tem smislu so Kidonesovi prevodi sad plodnih stikov med latinskim in grškim svetom njegovega časa in so služili za zgled bizantinskim učenjakom, ki so se ukvarjali s prevajanjem latinskih spisov. Njegovo delo zato pomeni rojstvo nove, dialoške dobe med grškim Vzhodom in latinskim Zahodom.

Athanassia Glycofrydi-Leontsini
Univerza v Atenah

Prevedel *Miloš Pahor*

---

41 Glej Kalamakis, *Ἀνθολόγιον*, str. 41–44.

42 Kalamakis, *Ἀνθολόγιον*, str. 47.

43 Cf. o priznavanju kvalitete Demetrijevih prevodov, glej v: Jugie, »Démétrius Cydonès«, str. 397 in Moutsopoulos, »Thomisme et aristotélisme«, str. 310.